

بررسی جایگاه «طراحی شهری» در قوانین شهرسازی ایران (تحلیل محتوای مصوبات شورای عالی شهرسازی و معماری ایران از سال ۱۳۴۳ تا ۱۳۹۵ ه.ش.)

مریم روستا- دکترای شهرسازی، عضو هیأت علمی بخش شهرسازی، دانشکده هنر و معماری دانشگاه شیراز
محمود قاسم‌پور* - دانشجوی کارشناسی ارشد طراحی شهری، دانشکده هنر و معماری دانشگاه شیراز

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۰۲/۰۳

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۰۶/۰۹

چکیده

در چند دهه اخیر، مقاله‌ها و کتاب‌های علمی متعددی در باب مبانی نظری «طراحی شهری» نوشته و منتشر شده است. اما در واقعیت، هنوز «کیفیت فضاهای شهری» به‌عنوان مهم‌ترین دغدغه این دانش و حرفه، در بسیاری از شهرهای دنیا و به‌طور خاص در کشور ما نمود عینی خود را نیافته است. عملیاتی کردن دانش «طراحی شهری»، به کمک تدوین و تنظیم چهارچوب‌ها، الزامات و شاخص‌های آن در متون قانونی کشور، به‌عنوان اسناد بالادست و برنامه‌های هدایت توسعه، امکان‌پذیر می‌شود. این نوشتار به منظور بررسی جایگاه «طراحی شهری» در قوانین شهرسازی ایران، به تحلیل محتوای مصوبات شورای عالی شهرسازی و معماری ایران در فاصله زمانی سال‌های ۱۳۴۷ تا ۱۳۹۵ ه.ش. پرداخته است. با این هدف، یافتن مهم‌ترین «موضوعات» و «موضوع»های طراحی شهری که در مصوبات شورا مورد اشاره یا تأکید قرار گرفته، مد نظر بوده است. به این منظور پس از مطالعه دقیق متن مصوبات در بازه زمانی یادشده، با رویکرد تفسیری-تحلیلی و به کمک روش تحلیل محتوای کیفی، مصوبات موضوعات مرتبط با طراحی شهری پرداخته شده بود، استخراج گردید و سپس محتوای مرتبط با طراحی شهری، در این مصوبه مورد بررسی قرار گرفت. تحلیل داده‌ها نشان می‌دهد که در سهم اندک توجه به طراحی شهری در مصوبات این شورا (کمتر از ۵ درصد)، بیشترین تأکید بر موضوعات «طراحی پهنه‌ها و محورها با هدف توسعه گردشگری» و «توجه به بافت‌ها و بناهای تاریخی» با ۷,۴۸ درصد و «طراحی منظر شهری» با ۶,۹۵ درصد بوده است. در میان موضوع‌ها نیز پهنه‌های اطراف «بناهای تاریخی و یادبود» با ۱۹,۸۱ درصد و «بافت‌های تاریخی» با ۱۶,۰۳ درصد بیشتر از سایر مواضع شهری در مصوبات شورا مورد توجه بوده است. این بررسی در مجموع، سهم اندک توجه به «طراحی شهری» و «اسناد موضوعی - موضوعی» وابسته به آن را در میان مصوبات شورای عالی شهرسازی و معماری ایران نشان می‌دهد.

واژگان کلیدی: طراحی شهری، اسناد هدایت، تحلیل محتوا

بیان مسئله

طراحی شهری دانش نسبتاً جدیدی است. پس از انقلاب صنعتی، افزایش جمعیت، آلودگی هوا، پیشرفت فناوری و گسترش بی‌رویه شهرها منجر به کاهش کیفیت زندگی شهری گردید. جنگ جهانی دوم و گسترده‌گی خرابی‌های ناشی از آن نیز بر اهمیت توجه به دانش‌های حوزه «شهرسازی» افزود. با شکل‌گیری مباحث و الگوواره‌های جدید، «طراحی شهری» به‌عنوان یک دانش فرارشته‌ای و یک رشته مستقل دانشگاهی در سال ۱۹۶۰، با دغدغه «کیفیت محیط شهری» وارد عرصه نظر و عمل شد. عملیاتی‌شدن و اجرایی‌شدن مباحث نظری و کیفی در این رشته، از دغدغه‌هایی است که در دهه‌های اخیر در دنیا و در سال‌های اخیر در کشور ما مورد بحث بوده است. قدر مسلم آن است که پرداختن به فرآیند اجرای محصولات نظری طراحی شهری بستر قانون‌گذاری و سیاست‌گذاری خاص خود را می‌طلبد. این مقاله به دنبال بررسی جایگاه «طراحی شهری» در قوانین شهرسازی ایران است و به این منظور بر مصوبات شورای عالی شهرسازی و معماری ایران به‌عنوان یکی از مهم‌ترین نهادهای قانونی کشور در این عرصه، تمرکز نموده است. پرداختن به این پرسش‌ها که: سهم موضوعات و دغدغه‌های طراحی شهری در میان مصوبات این شورا به چه میزان بوده است؟ و در حوزه مفهومی طراحی شهری، در میان مصوبات این شورا، چه موضوعاتی بیشتر مورد توجه قرار گرفته و به چه موضوعاتی کمتر پرداخته شده است؟ شاید بتواند درک واقعی‌تری از وضعیت «طراحی شهری» در عرصه سیاست‌گذاری کشور به دست بدهد.

با این هدف، ابتدا به مبانی نظری پشتیبان موضوع پرداخته می‌شود. مبانی نظری با بررسی مختصر «سیر تاریخی طراحی شهری» و پرداختن به «حوزه مفهومی طراحی شهری» و سپس «طراحی شهری در حوزه عمل» آغاز می‌شود و پس از آن به طور مستقیم به «جایگاه طراحی شهری در اسناد هدایت توسعه» و «طراحی شهری در قوانین اجرایی ایران» پرداخته می‌شود. در انتهای این بخش جایگاه و نقش «شورای عالی شهرسازی و معماری ایران» در نظام قانون‌گذاری کشور در عرصه شهرسازی نیز به طور جداگانه مورد تبیین قرار می‌گیرد. پس از آن روش و فرآیند انجام کار، شرح داده شده و داده‌های حاصل از مرور مصوبات شورا در بازه زمانی مورد نظر، به کمک روش تحلیل محتوا و در راستای پاسخ به پرسش‌های پژوهش مورد تحلیل قرار می‌گیرند.

مبانی نظری

طراحی شهری

سیر تاریخی

طرح‌های شهری تا دهه شصت قرن بیستم، با دیدگاهی عملکردگرایانه و خردگرایانه تهیه می‌گردیدند و مباحث کیفی در آن‌ها مطرح نبود. در طول دهه یادشده جنبش انتقادی وسیعی بر ضد الگوهای طرح‌های جامع و تفصیلی به راه افتاد که بخش عمده‌ای از آن‌ها معطوف به افول ارزش‌های کیفی و فرهنگی در شهرسازی جدید بود. به تدریج نارضایتی عمومی از محصولات این طرح‌ها و انتقادات شدید از آن‌ها شکل گرفت. در دهه‌های هفتاد و هشتاد میلادی گروهی از طرح‌ها شکل گرفتند که به مباحث طراحی شهری و کیفیت محیط به‌عنوان بخش‌های جبرانی و مکمل طرح‌ها نگرستند. از اواخر دهه هشتاد، گروه دیگری از طرح‌ها به چشم می‌خورند که عنصر طراحی شهری در آن‌ها فصل مستقلی نیست بلکه در تمامیت طرح، به صورت یک تفکر و رویکرد غالب خود را نشان می‌دهد (سلطانی‌آزاد، ۱۳۸۱).
 عده‌ای از نظریه‌پردازان طراحی شهری تکوین و رشد رشته «طراحی شهری» را معلول توجه فزاینده جامعه به واقعیت‌های «تجربه انسانی شهر» می‌دانند. گلکار (۱۳۷۸)، دو دسته علت را برای ظهور و تداوم این رشته تبیین می‌نماید؛ علل متقدم و پدیدآورنده که از دغدغه‌های ارتقاء کیفیت محیط کالبدی نشأت می‌گیرد و علل متأخر که ماهیت اقتصادی، سیاسی و فرهنگی دارند و باعث تداوم و رواج این رشته در جوامع مختلف گردیده‌اند.

به هر صورت، در آخرین دهه‌های قرن بیستم ظهور انواع نظریه‌ها و الگوهای جدید شهرسازی در این دوران، پاسخ‌هایی به چالش‌های موجود در شهرها بود. نظریات لینچ، گوردون کالن، ونتوری، آلدورسی، گودمن، بیکن، جیکوبز و دیگران تحولاتی اساسی در گرایش‌های طراحی شهری پدید آورد. در سال‌های اخیر نیز جنبش‌های و جریانات فکری مانند نشانه‌شناسی، پدیدارشناسی، ساختارشکنی و توسعه پایدار تأثیرات خاص خود را بر طراحی شهری داشته‌اند.

حوزه مفهومی طراحی شهری

کوان، طراحی شهری را فرآیندی گروهی و میان‌رشته‌ای برای شکل‌دادن به کالبد محیط زندگی در شهرها، شهرک‌ها و روستاها و در یک عبارت «هنر ساختن مکان‌ها» می‌داند (Cowan, 2005).

کرمونا و همکارانش نیز طراحی شهری را اقدامی یکپارچه و میان‌رشته‌ای می‌دانند که مهم‌ترین دغدغه آن، ایجاد مکان برای مردم است (Carmona et al, 2003).

طراحی شهری دانشی است که ارتقاء کیفی محیط شهری را بر اساس ادراک و رفتار شهروندان مد نظر دارد (پاکزاد، ۱۳۸۱). به عقیده وی اگرچه در نگاهی تقلیل‌گرایانه، جداره‌سازی و یا زیباسازی شهر، مهم‌ترین دل‌مشغولی حرفه طراحی شهری تلقی شود، اما در واقع کیفیاتی مانند هویت، وحدت، تنوع، نقش‌انگیزی و حس مکان مسائل اصلی هستند که طراحی شهری در مقام دانش و حرفه بایست به آن‌ها بپردازد.

بهزادفر طراحی شهری را حرفه - دانش و فرآیندی می‌داند که با محوریت «کیفیت» در جهت پاسخ‌دهی به انتظارات و نیازهای روانی، اجتماعی، کالبدی شهروندان به ساماندهی دریافت و درک عینی و ذهنی منظر شهری، فضای کالبدی و عرصه‌های بیرونی - همگانی می‌پردازد. (بهزادفر، ۱۳۸۱). وی بر پیچیدگی و تنوع موضوعات مورد بحث طراحی شهری در حیطه عمل و نظر تأکید می‌نماید.

گلکار در تعریف تفصیلی خود از طراحی شهری آن را حوزه‌ای پویا و تحول‌یابنده در دانش و حرفه و فعالیتی میان‌رشته‌ای و گروهی می‌داند که هم‌زمان در برگیرنده فرآیند مسأله‌گشایی و راه‌حل‌ها (فرآورده‌ها) می‌باشد که هدفشان سازمان‌دهی کالبدی عرصه عمومی شهر است به نحوی که موجب ارتقاء «کیفیت عملکردی - زیست‌محیطی و تجربه زیباشناختی» مکان‌های شهری و از آن طریق موجب ارتقاء کیفیت زندگی انسان شود (گلکار، ۱۳۸۷).

بر اساس تعاریف یادشده دغدغه طراحی شهری تنها مسائل کالبدی و زیبایی‌شناسانه نیست بلکه این حرفه - دانش در افق خود، حل مسائل عمیق‌تر و حیاتی‌تر شهر را مد نظر دارد همان‌طور که امین‌زاده و بحرینی نیز بر آن تأکید می‌کنند؛ اهدافی چون توسعه اجتماعی شهر (توانمندسازی اقشار محروم و انسجام اجتماعی)، توسعه اقتصادی (احیا و رونق تجاری شهر)، پایداری زیست‌محیطی و محیط‌های شهری غنی و سالم (تنوع، ایمنی و امنیت، سرزندگی). (بحرینی و امین‌زاده، ۱۳۸۵). بدیهی است در رویکردهای اجرایی و قانون‌گذاری به «طراحی شهری» بایستی حوزه‌های مفهومی و اهداف عالی این حرفه - دانش را مدنظر قرار داد.

طراحی شهری در حوزه «عمل»

پیشنهادهای طراحی شهری، اگر قرار باشد به اجرا درآید و به ایجاد تحولی واقعی در شهر بیانجامد، باید بر قوانین موضوعه و مستندات قانونی مصوب استوار باشد. بر اساس دیدگاه‌های نوین طراحی شهری، محیط‌های شهری مطلوب، تنها ممکن است محصول نظام‌های جامع و چندسطحی از هدایت و کنترل توسعه‌ای باشد (گلکار، ۱۳۸۸).

محصول کار طراحی شهری درنهایت در قالب اسناد هدایت و کنترل تعریف می‌شود و طی آن چگونگی راهبری اجرای طرح نیز تعیین می‌گردد. راهنماهای طراحی و سیاست‌های طراحی نقش مهمی در تبدیل بعد محتوایی طراحی شهری به لایه عملیاتی و اجرایی دارند (ذکاوت، ۱۳۸۱).

کوآن، اسناد هدایت طراحی شهری را شامل چهار گروه متمایز می‌داند که با عنوان اسناد هدایت مکان‌محور^۱، اسناد هدایت موضوع‌محور^۲، اسناد هدایت سیاست‌محور و اسناد هدایت منطقه‌محور از آن‌ها یاد می‌کند. (کوآن؛ ۱۳۸۵).

گلکار (۱۳۸۶) نیز به منظور عملیاتی نمودن طراحی شهری، دو دسته کلی طراحی شهری سیاست‌گذار^۳ و طراحی شهری طرح‌ریز^۴ را معرفی می‌نماید که به ترتیب به سیاست‌گذاری و تهیه اصول و ضوابط و راهکارها یا به ارائه طرح‌مایه یا طرح‌های سه بعدی به خصوص در مقیاس سایت‌های طراحی شهری می‌پردازند (گلکار؛ ۱۳۸۶). کرمونا معتقد است هر دو بخش «نگارش سیاست» و «طرح توسعه پیشنهادی» باید بر اساس درک درستی از بافت محلی و اقتضات آن انجام پذیرد. سیاست‌ها و طرح‌ها در مقیاس محلی، نباید تکرار سیاست‌های ملی و منطقه‌ای باشند بلکه باید بازتابی از هویت، تنگناها و فرصت‌های محل مورد نظر را ارائه دهند (Carmona et al, 2002).

ماتیو کرمونا چارچوب سلسله‌مراتب راهنمای طراحی شهری را در سه سطح مطرح می‌کند. راهنمای طراحی شهری در «مقیاس شهر»، نقش راهبردی و محتوای ساختاری دارد. در «مقیاس بخشی از شهر»، راهنماهای طراحی شهری به ویژگی‌های محلی توجه دارد و سعی بر ارتقاء هویت سیما و منظر شهری و کیفیت‌های کالبدی دارد. مناطق و بافت‌های ارزشمند، پهنه‌های مسکونی و حوزه‌های اکولوژیک در این سطح مورد توجه بیشتری هستند. در سطح سوم، راهنمای طراحی شهری در «مقیاس فضای شهری» مطرح می‌شود که ماهیت تجویزی و حکمی دارد و محتوای آن به ضابطه شبیه است. هویت سیما و منظر، تناسبات حجم و توده و موقعیت استقرار بنا در این مقیاس، مورد توجه قرار می‌گیرد (Carmona, 1996).

از دیدگاه جان پانتر، سیاست‌های طراحی باید در قالب نوعی سلسله‌مراتب تصور گردد، از مقیاس سطح شهر تا مقیاس محلی و از سطح استراتژی برنامه و سیاست‌های قانونی تا سطح ضمیمه نظام هدایت طراحی (S.D.G.)^۵. (Punter; 1999).

جایگاه طراحی شهری در اسناد هدایت توسعه

در اغلب نظام‌های شهرسازی موفق، اسنادی سازمان‌دهی شده و جامع‌نگر، هدایت کیفیت و کمیت‌های معماری و شهرسازی را بر عهده دارند. هویت‌مند بودن معماری و شهرسازی، بدون ساز و کاری علمی در هدایت و کنترل کیفی توسعه‌های شهری محقق نخواهد شد.

تأثیر اسناد عمومی هدایت توسعه در شهرسازی بر کیفیت طراحی شهری در یک محدوده، امری بدیهی به نظر می‌رسد. لنگ (۱۳۸۷) با اشاره به نتایج یک بررسی در مورد اثرات مقررات کاربری زمین در هوستون تگراس اشاره می‌کند که نشان‌دهنده آثار ناخواسته آن‌ها بر کیفیت مکان‌های شهری بوده است. وی تأکید می‌کند در تهیه و تدوین تک تک مقررات برنامه‌ریزی لازم است اثرات سه‌بعدی این مقررات و نحوه عملکرد آن‌ها به عنوان یک نظام کنترل به‌طور کامل شناخته شود (لنگ، ۱۳۸۷).

از سال‌های ۱۹۹۲ تا ۱۹۹۶ که ارتقاء کیفیت محیط در برنامه‌های توسعه غرب، نقشی حیاتی یافت و موضوعات طراحی شهری در محتوای برنامه‌های توسعه شهری حضور فعال پیدا کرد، حلقه‌های سیاست‌گذاری دارای جایگاه ویژه‌ای در فرآیند تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری گردید.

ادموند بیکن در مقاله «طراحی شهری به عنوان یک اجبار در برنامه‌ریزی جامع شهر» در ۱۹۶۳ شاید برای اولین بار جایگاه طراحی شهری در اسناد هدایت توسعه شهر از مقیاس خرد تا کلان را تبیین نمود (Bacon, 1963). حدود سه

¹ Area -Specific Documents

² Topic- Based Documents

³ Policy- Oriented Urban Design

⁴ Design- Oriented Urban Design

⁵ Supplementary Design Guidance

دهه بعد پانتر و کارمونا در قالب کتاب «بعد طراحی برنامه‌ریزی شهری»، با رویکردی اجرایی و عملیاتی، طراحی شهری را به عنوان یکی از ارکان نظام برنامه‌ریزی شهری در قالب سیاست‌های طراحی معرفی نمودند. آنان تدوین سیاست‌های طراحی را در عملیاتی شدن کیفیت‌های محیطی بسیار مؤثر می‌دانند (Punter & Carmona, 1997). کتاب «به کمک طراحی: طراحی شهری در نظام برنامه‌ریزی» از دیگر منابعی است که با رویکرد تهیه اسناد به تبیین جایگاه طراحی شهری پرداخته است. در این کتاب مؤلفه‌های هفت‌گانه‌ای به همراه اسناد اجرایی آن به منظور اجرایی شدن مباحث محتوایی طراحی شهری ارائه گردیده است. (DETR & CABE, 2000).

در کشورهای توسعه یافته، اهمیت کیفیت طراحی در شهر، در نظام قانون‌گذاری و اجرایی به رسمیت شناخته شده است. ضرورت حضور طراحی در نظام برنامه‌ریزی شهری در انگلستان عموماً از طریق قوانین پشتیبان طراحی در قوانین برنامه‌ریزی شهری در طول سال‌های اولیه شکل‌گیری نظام برنامه‌ریزی تا کنون تقویت شده است. این رهنمودها و بیانیه‌ها را می‌توان آیین‌نامه‌هایی تلقی کرد که اهداف حکومت مرکزی را در زمینه برنامه‌ریزی و طراحی بیان می‌کنند (بنکدار، قرایی و برک‌پور، ۱۳۹۱). سیستم جدید برنامه‌های توسعه در انگلستان بر «چارچوب توسعه محلی»^۶ تمرکز یافته است. این دستورالعمل که یک چارچوب کیفی‌گرا و طراحی‌محور است جای‌گزین برنامه یکپارچه توسعه شهر شده است. توجه به استقرار کاربری و خدمات لازم، پاسخ‌گویی به عملکردها و توجه به لایه‌های هویتی مانند حس مکان در این چارچوب دیده شده است (عباس‌زادگان و همکاران، ۱۳۹۲). در این کشور برنامه‌ریزی سنتی کاربری زمین، جای خود را به برنامه‌ریزی طراحی‌محور داده است که چندوجهی است و به یکپارچه‌سازی سیاست‌های توسعه و کاربری زمین با سایر رویکردهایی که معنا و عملکرد مکان را مورد توجه قرار می‌دهد می‌پردازد (DETR & CABE, 2000).

طراحی شهری در قوانین اجرایی ایران

ضعف جایگاه قانونی «طراحی شهری» در نظام قانون‌گذاری و تهیه چارچوب اسناد توسعه شهری در ایران، بستر تحقق ابعاد کیفی در شهر را دچار مشکل نموده است. به عقیده بنکدار و همکاران (۱۳۹۱) در نظام برنامه‌ریزی شهری کنونی کشور، به ویژه در طرح‌های توسعه شهری، تصویرچندان روشنی از حوزه عمل و فرآیند تهیه طرح‌ها و تحقق‌پذیری و نیز جایگاه قانونی حیطه طراحی شهری وجود ندارد. ارائه الگو و ساز و کاری مشخص در زمینه جایگاه صحیح طراحی شهری در نظام برنامه‌ریزی در گرو شناخت و توجه به جایگاه طراحی شهری در نظام هدایت توسعه شهری است. این امر در دهه اخیر در میان نهادهای دولتی متولی امر شهرسازی مورد توجه بوده است، اما کماکان به توفیقی دست نیافته است. یافته‌ها نشان می‌دهند تفرق عملکردی در ترتیبات نهادهای قانون‌گذار و تهیه‌کننده و نیز نهادهای اجرایی در حوزه اختیارات و تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری، نبود هماهنگی و همکاری بین‌بخشی در دستگاه‌های ذی‌ربط، فقدان سیاست‌های طراحی مشخص در برنامه‌های فرادست اسناد طراحی شهری، ضعف در حوزه مشارکت مردمی، عدم نظارت و بازنگری در اسناد تهیه شده، ضعف در نهادهای مطالعاتی و پژوهشی به لحاظ درجه استقلال و سیاست‌گذاری از مهم‌ترین مشکلات رویه‌ای پیش روی اسناد هدایت طراحی شهری در نظام برنامه‌ریزی ایران هستند (بنکدار و همکاران، ۱۳۹۱).

در قوانین و مصوبات موجود نیز به ندرت می‌توان محملی برای تهیه اسناد طراحی شهری یافت. یکی از مستندات قانونی که می‌توان مبنای تهیه اسناد طراحی شهری دانست، پیوست ۵ قرارداد تیپ ۱۲ است. به‌طور کلی قرارداد تیپ ۱۲ به «تهیه طرح‌های توسعه و عمران حوزه نفوذ و تفصیلی شهرها» اختصاص دارد و پیوست ۵ آن به «انجام مطالعه و تهیه نقشه‌های جزییات شهرسازی مربوط به برنامه ۵ ساله عمرانی شهر» می‌پردازد. بر اساس پیوست ۵ لازم است، نقشه‌های

⁶ Local Development Framework

جزییات شهرسازی خیابان‌ها و معابر احداثی و تعریضی، جزییات شهرسازی میدان‌ها و فضاهای باز شهری، پارک‌ها و فضاهای سبز و جزییات شهرسازی مراکز محلات و دیگر مناطق پیش‌بینی شده تهیه شود (گلکار، ۱۳۸۸).

شورای عالی شهرسازی و معماری ایران

در کشور ایران قوانین و مقررات مرتبط با حوزه شهرسازی به صورت مستقیم و غیرمستقیم را می‌توان از سطوح بالادست مانند قانون اساسی، قانون مدنی، قانون مجازات اسلامی و نیز قوانین مقرر شده توسط مجلس شورای اسلامی پیگیری نمود.

این قوانین، پس از تصویب در مجلس شورای اسلامی، در قالب آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌های اجرایی توسط دولت به لایه‌های اجرایی نزدیک می‌شود در این سطح یکی از نهادهای تأثیرگذار، که در قالب تدوین تصویب «ضوابط و مقررات» مرتبط با شهرسازی ایفای نقش می‌کند، «شورای عالی معماری و شهرسازی ایران» است.

این نهاد با عنوان «شورای عالی شهرسازی» از سال ۱۳۴۳ در وزارت آبادانی و مسکن فعالیت خود را آغاز نموده و در پایان سال ۱۳۵۱ با تغییر و ارتقاء ساختار و تصویب رسمی مجلس شورای ملی با عنوان «شورای عالی شهرسازی و معماری ایران» تا امروز به فعالیت خود را در زمینه تدوین معیارها و تصویب طرح‌ها در حوزه شهرسازی و معماری ادامه داده است. بررسی پیشنهادهای لازم در مورد سیاست‌های کلی شهرسازی، اظهار نظر نسبت به پیشنهادهای و لوایح شهرسازی و مقررات مربوط به طرح‌های جامع شهری، بررسی و تصویب نهایی طرح‌های جامع شهری و تغییرات آن‌ها و تصویب معیارها و ضوابط و آیین‌نامه‌های شهرسازی، از مهم‌ترین وظایف این شورا است.

در ماده یک قانون تأسیس شورای عالی شهرسازی و معماری ایران آمده است: «به منظور ایجاد محیط زیست بهتر برای مردم و همچنین به منظور اعتلای هنر معماری ایران و رعایت سبک‌های مختلف معماری سنتی و ملی و ارائه ضوابط و جنبه‌های اصیل آن با در نظر گرفتن روش‌های نوین علمی و فنی و در نتیجه یافتن شیوه‌های اصولی و مناسب ساختمانی در مناطق مختلف کشور با توجه به شرایط اقلیمی و طرز زندگی و مقتضیات محلی، شورای عالی شهرسازی و معماری ایران تأسیس می‌شود» (وطن‌خواهی و اقوامی‌مقدم، ۱۳۹۳).

با آن‌که تأکید بر مباحث کیفی در ماده یک تأسیس این شورا به وضوح دیده می‌شود، به نظر می‌رسد عمده رویکرد و توجهات این نهاد در قالب تصویب قوانین و طرح‌ها، معطوف به برنامه‌ریزی‌های کالبدی و ابعاد کمی شهرسازی بوده است و «طراحی شهری» و توجه به ابعاد کیفی شهر در رویکردهای این شورا، مورد کم‌توجهی واقع شده یا به حاشیه رفته است.

روش پژوهش

در این پژوهش به منظور بررسی جایگاه «طراحی شهری» در قوانین شهرسازی ایران، در میان اسناد قانونی، مصوبات «شورای عالی شهرسازی و معماری ایران» به عنوان مهم‌ترین مرجع تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری تخصصی در حوزه مباحث شهرسازی انتخاب گردیده است. رویکرد پژوهش رویکرد «تفسیری» است و به کمک راهبردهای «کیفی» در پژوهش و با استفاده از «روش تحلیل محتوا»، متون قانونی یادشده مورد بررسی قرار گرفته است.

به کمک این روش، ابتدا عناوین و محتوای مجموعه مصوبات شورای عالی شهرسازی و معماری ایران از بدو شروع فعالیت (۱۳۴۳) تا سال ۱۳۹۵ که شامل بیش از ۱۷۶۰ عنوان مصوبه بود، در نسخه مصوبات تدوین شده توسط محسن وطن‌خواهی و عارف اقوامی‌مقدم مرور و مطالعه شد. هدف از این مرور و مطالعه، یافتن موضوعات و تأکیدات مرتبط با طراحی شهری در عنوان یا متن مصوبه‌ها بوده است. پس از این مرور، تنها ۸۷ عنوان مصوبه انتخاب و استخراج گردید

که در متن آن‌ها به طور مستقیم یا نیمه‌مستقیم، مسائل کیفی شهرسازی و دغدغه‌های طراحی شهری مورد توجه قرار گرفته است.

این ۸۷ عنوان به‌منظور تحلیل دقیق‌تر در جدولی جداگانه قرار گرفت و در ستون‌های پنج‌گانه‌ای «تاریخ»، «عنوان طرح مصوب»، «متن محتوای مرتبط»، «مقوله‌ها یا موضوعات کلیدی طراحی شهری» و «موضوع مورد تأکید» تنظیم و تدوین شد. با توجه به حجم بالای این جدول (حدود ۱۰ صفحه)، تنها نمونه‌ای از ردیف‌های آن در قالب جدول شماره یک دیده می‌شود.

جدول ۱- بخشی از جدول انتخاب و تفکیک مصوبات مرتبط با طراحی شهری

| تاریخ | عنوان مصوبه | بند یا محتوای مرتبط | موضوعات مرتبط با طراحی شهری | موضوع مورد تأکید |
|---------------|--|--|---|-----------------------|
| ۱۳۴۸ / ۲/۲ | تهیه مرحله دوم طرح جامع دشت‌نظیر | حفظ اصالت منطقه دشت نظیر؛ نوسازی طبق اصول صحیح با استفاده از مصالح محلی | توجه به جزییات و مصالح اجرایی (مصالح محلی) - توجه به اصالت محلی در نوسازی | محله بافت تاریخی |
| ۱۳۵۴ / ۵ / ۲۱ | تصویب مرحله اول طرح جامع شهر یزد | توجه به سیما و بافت بارز شهر | حفاظت از بافت تاریخی - توجه به سیما و منظر تاریخی | بافت تاریخی |
| ۱۳۶۷ / ۶/۲۸ | تصویب طرح جامع شهر شوش | طراحی شهری محور رودخانه شاور و همچنین بقعه دانیال نبی و اطراف آن تهیه شود. | طراحی لیه آب - باز طراحی بناها و پهنه‌های یادبود | لبه آب بناهای تاریخی |
| ۱۳۷۷/۵/۲۶ | تصویب طرح جامع شهر لاهیجان | پیش بینی یک محور سیاحتی فرهنگی برای شهر باتوجه به فضای سبز موجود در شهر که به موازات محور رودخانه قرار دارد. با هماهنگی میراث فرهنگی اعلام گردد. | طراحی مسیر با رویکرد سیاحتی - فرهنگی | محور گردشگری |
| ۱۳۸۴/۱۲/۱۵ | صورت جلسه مغایرت اساسی طرح تفصیلی با طرح جامع شهر ارومیه | ارائه ضوابط و مقررات طراحی شهری با رعایت اصول معماری ایرانی اسلامی در طراحی نماهای این نقاط مورد تصویب قرار گرفت. | طراحی جداره با رعایت اصول معماری ایرانی اسلامی | جداره شهری |
| ۱۳۹۵/۴/۲۸ | پروژه طراحی شهری محور حرم حضرت معصومه تا جمکران | تاکید بر ساماندهی، یکپارچگی و هم‌پیوندی محور با بافت پیرامونی | ساماندهی، هم‌پیوندی عناصر کلیدی با سازمان فضایی و بافت پیرامون، احترام به زمینه | پهنه گردشگری (زیارتی) |

پس از این مرحله، «موضوعات کلیدی مرتبط با طراحی شهری» در مصوبه‌ها، یعنی ستون چهارم جدول یادشده مورد تمرکز و تحلیل قرار گرفت. هدف از این تحلیل، ارزیابی میزان توجه به موضوعات کلیدی طراحی شهری در میان مصوبه‌های شورا بود. ۱۸۷ عبارت کلیدی از این ستون استخراج گردید که پس از مقایسه و تطبیق و حذف موضوعات تکراری و مشابه، در قالب ۳۴ موضوع منظم و خلاصه شد. ۳۴ موضوع کلیدی یاد شده، به تفکیک مورد شمارش قرار گرفت و درصد توجه به هر موضوع نسبت به تعداد مصوبه‌های مرتبط با طراحی شهری سنجیده شد. موضوعات یاد شده، همچنین پس از دسته‌بندی در قالب ۵ بعد اصلی طراحی شهری؛ «بعد زیبایی‌شناسانه»، «بعد هویتی- ادراکی»، «بعد فضایی»، «بعد اجتماعی» و «بعد عملکردی» و نیز یک دسته موضوعی مجزا تحت‌عنوان «آموزش و ارتقاء حرفه» تفکیک شدند. محصول این فرآیند در جدول شماره ۲ دیده می‌شود.

جدول ۲- موضوعات مورد توجه در مصوبات مرتبط با طراحی شهری

| درصد | تکرار | دسته‌بندی | موضوعات مورد توجه در مصوبات مرتبط با طراحی شهری | |
|------|-------|--|--|----------------------|
| ۱,۰۶ | ۲ | تجدید بنی زینباشناسانه | ۱ توجه به تناسب ارتفاعی | |
| ۰,۵۳ | ۱ | | ۲ مقیاس انسانی | |
| ۱,۰۶ | ۲ | | ۳ جزئیات و مصالح اجرایی در طراحی | |
| ۳,۷۴ | ۷ | | ۴ کیفیت‌های کالبدی | |
| ۶,۹۵ | ۱۳ | | ۵ منظر شهری | |
| ۲,۱۳ | ۴ | | ۶ زیباسازی فضا | |
| ۱,۶۰ | ۳ | | ۷ عناصر سبز | |
| ۱,۰۶ | ۲ | | ۸ محورهای دید | |
| ۵,۳۴ | ۱۰ | | ۹ بازطراحی نماها و لبه‌های شهری | |
| ۳,۲۰ | ۶ | تجدید هویت و ادراک | ۱۰ توجه به اصالت محلی در نوسازی | |
| ۶,۴۱ | ۱۲ | | ۱۱ توجه به زمینه تاریخی موجود | |
| ۷,۴۸ | ۱۴ | | ۱۲ توجه به بافت و بناهای تاریخی | |
| ۳,۷۴ | ۷ | | ۱۳ توجه به عناصر یادمانی و ارزشمند | |
| ۵,۸۸ | ۱۱ | | ۱۴ توجه به فرهنگ و هویت در ساخت و سازهای جدید | |
| ۴,۸۱ | ۹ | | ۱۵ توجه به ارزش‌های معماری و شهرسازی ایرانی - اسلامی | |
| ۰,۵۳ | ۱ | | ۱۶ نشانه‌سازی و تقویت نشانه‌ها | |
| ۱,۶۳ | ۳ | | ۱۷ هویت‌بخشی | |
| ۰,۵۳ | ۱ | | ۱۸ توجه به خاطرات جمعی مشترک | |
| ۰,۵۳ | ۱ | | ۱۹ توجه به رونق هنر و احیاء مراکز هنری | |
| ۱,۶۰ | ۳ | اجتماعی | ۲۰ مشارکت مردم (طراحی مشارکتی) | |
| ۱,۰۶ | ۲ | | ۲۱ ارتقاء کیفیت‌های اجتماعی | |
| ۱,۶۰ | ۳ | | ۲۲ فراهم کردن بستر تعاملات اجتماعی | |
| ۱,۰۶ | ۲ | فضایی | ۲۳ طراحی برای گروه‌های خاص اجتماعی (معلولان) | |
| ۵,۳۴ | ۱۰ | | ۲۴ سازمان‌دهی و یکپارچه‌سازی فضاهای شهری | |
| ۳,۷۴ | ۷ | | ۲۵ بازطراحی سازمان فضایی محله | |
| ۲,۶۷ | ۵ | | ۲۶ انسجام و یکپارچگی در سازمان فضایی شهر | |
| ۱,۶۰ | ۳ | | ۲۷ هم‌پیوندی میان عناصر کلیدی | |
| ۱,۶۰ | ۳ | | عملکردی | ۲۸ طراحی مسیر پیاده |
| ۱,۶۰ | ۳ | | | ۲۹ طراحی مسیر دوچرخه |
| ۱,۶۰ | ۳ | ۳۰ بهسازی و باززنده‌سازی برای رونق تجاری شهر | | |
| ۷,۴۸ | ۱۴ | ۳۱ طراحی محورها و پهنه‌ها با هدف توسعه گردشگری | | |
| ۳,۷۴ | ۷ | ۳۲ طراحی پهنه‌ها و محورهای تفریحی - فراغتی | | |
| ۲,۶۷ | ۵ | ۳۳ برگزاری مسابقات طراحی به منظور ارتقاء فرهنگ عمومی در معماری و شهرسازی | | |
| ۴,۲۷ | ۸ | حرفه آموزش و ارتقاء | ۳۴ توجه به انتخاب به متخصصان و طرح‌های طراحی شهری در طرح جامع و تفصیلی | |

در ادامه فرآیند پژوهش، بار دیگر با مینا قرار دادن داده‌های حاصل از ۸۷ عنوان مصوبه مرتبط با طراحی شهری، این بار ستون «موضوع مورد تأکید» مورد توجه و تحلیل قرار گرفت. هدف از تحلیل، این بار ارزیابی میزان توجه به هر یک از مواضع یا پهنه‌های شهری در متن مصوبه‌های شورا بوده است. در این مرحله نیز ۱۳ موضع شهری مورد توجه استخراج گردید و در چهار دسته با عنوان «پهنه‌های شهری»، «فضاهای شهری»، «عناصر» و «اجزاء» تفکیک شد. در این گام از

تحلیل نیز، دفعات تکرار توجه به هر موضوع مورد شمارش قرار گرفته و درصد توجه به آن در میان ۸۷ مصوبه مرتبط با طراحی شهری محاسبه گردید. محصول این فرآیند را می‌توان در جدول شماره ۳ مشاهده نمود.

جدول ۳-موضوع‌های شهری هدف در مصوبات مرتبط با طراحی شهری

| ردیف | موضوع‌های شهری مورد توجه در مصوبه‌های مرتبط با طراحی شهری | دفعات تکرار | درصد |
|------|---|---------------------------|-------|
| ۱ | پهنه‌ها | محله | ۳,۷۷ |
| ۲ | | مرکز شهر | ۰,۹۴ |
| ۳ | | بافت تاریخی | ۱۶,۰۳ |
| ۴ | | بافت فرسوده | ۵,۶۶ |
| ۵ | | پهنه‌های گردشگری و زیارتی | ۱۴ |
| ۶ | فضاهای شهری | خیابان | ۱۱,۳۲ |
| ۷ | | پیاده‌رو | ۲,۸۳ |
| ۸ | | پیاده‌راه | ۲,۸۳ |
| ۹ | | مسیر دوچرخه | ۲,۸۳ |
| ۱۰ | | لبه آب | ۵,۶۶ |
| ۱۱ | | میدان | ۴,۷۱ |
| ۱۲ | | ورودی شهر | ۱,۸۸ |
| ۱۳ | بناهای تاریخی و یادبود | ۲۱ | ۱۹,۸۱ |
| ۱۴ | نماها و بدنه‌های شهری | ۹ | ۸,۴۹ |

یافته‌های پژوهش

در گام اول تحلیل داده‌ها، با استخراج مصوباتی که به نحوی در عنوان یا بخشی از محتوا دغدغه‌های طراحی شهری را مورد توجه قرار داده‌اند، مشخص شد شمار این مصوبه‌ها در خوش‌بینانه‌ترین حالت، ۸۷ عنوان مصوبه است. این تعداد در میان حدود ۱۷۶۰ مصوبه شورا از بدو تأسیس تا سال ۱۳۹۵، تنها ۴ درصد مصوبات را شامل می‌شود. اگر دایره انتخاب در این پژوهش تنگ‌تر می‌بود و تنها مصوبه‌هایی که مستقیماً به موضوعات طراحی شهری پرداخته‌اند، استخراج می‌شد، این رقم بسیار کمتر از این بود.

در میان این مصوبه‌ها استفاده از عبارت «طراحی شهری» برای اولین بار در سال ۱۳۶۷ دیده می‌شود که در حاشیه تصویب طرح جامع شهر شوش و در قالب یکی از موارد نیازمند رعایت این‌گونه به آن اشاره شده است: «همراه با طرح تفصیلی، طراحی شهری محور رودخانه شاور و هم‌چنین مقبره دانیال نبی و اطراف آن تهیه شود». پس از آن، در مصوبه‌ای با عنوان «توجه به ارزش‌های اسلامی در شهرسازی» در سال ۱۳۷۵، به‌طور مستقیم از عبارت «طراحی شهری» استفاده شده است: «ظرف سال جاری، اصول و ضوابط طراحی شهری... بر اساس معیارها و ارزش‌های اسلامی با هدف رشد و اعتلای طراحی شهری و معماری اسلامی - ایرانی تهیه و به تصویب شورای عالی شهرسازی و معماری ایران برسد». در ادامه مرور مصوبات نیز، حدود ۹ مورد اشاره مستقیم به «طراحی شهری» در تهیه و تصویب طرح‌ها در شهرهای مختلف به چشم می‌خورد. جدول شماره (۴) این موارد را نشان می‌دهد.

جدول ۴- مصوباتی که در آن‌ها به طور مستقیم به عبارت «طراحی شهری» اشاره شده است.

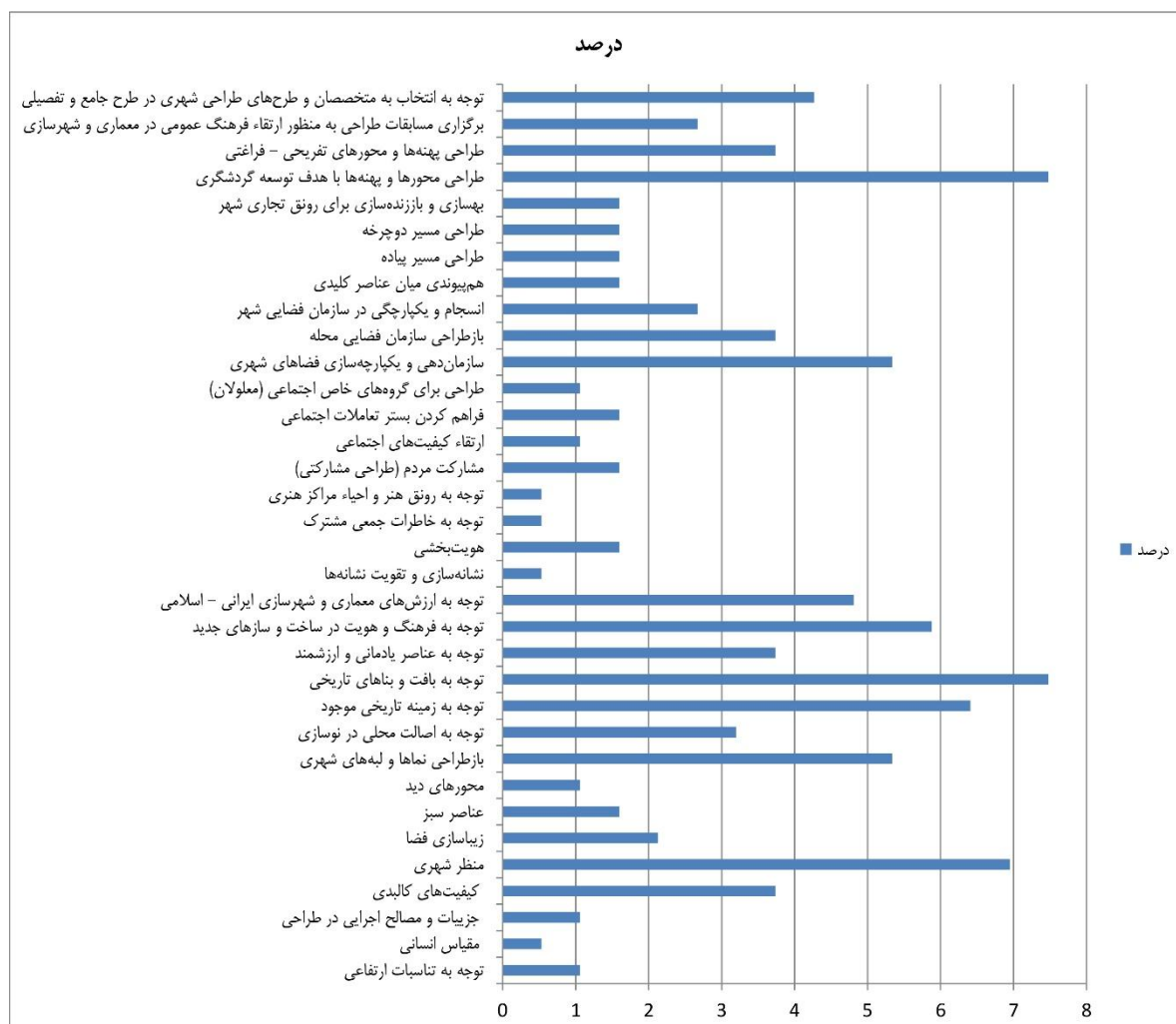
| ردیف | تاریخ | عنوان مصوبه | اشاره به طراحی شهری در متن مصوبه |
|------|------------|---|--|
| ۱ | ۱۳۶۷/۶/۲۸ | تصویب طرح جامع شهر شوش | همراه با طرح تفصیلی، طراحی شهری محور رودخانه شاور و همچنین بقعه دانیال نبی و اطراف آن تهیه شود. |
| ۲ | ۱۳۷۵/۷/۲ | توجه به ارزش‌های اسلامی در شهرسازی | ظرف سال جاری اصول و ضوابط طراحی شهری و همچنین اصول و ضوابط معماری ساخت و ساز بناها بر اساس معیارها و ارزش‌های پویایی اسلامی با هدف رشد و اعتلای طراحی شهری و معماری اسلامی و ایرانی تهیه و به تصویب شورای عالی شهرسازی و معماری ایران برسد. |
| ۳ | ۱۳۷۸/۴/۱۴ | تغییراتی در طرح تفصیلی شهر اصفهان | باتوجه به بافت قدیمی مقرر گردید کل محدوده توسط وزارت مسکن و شهرسازی با همکاری شهرداری اصفهان و سازمان میراث فرهنگی از طریق طراحی شهری و احیای ساخت ظرف ۶ ماه مطالعه و با لحاظ نیاز شبکه‌های شهری در محدوده مورد نظر طراحی شود. |
| ۴ | ۱۳۷۸/۵/۱۱ | بررسی مغایرت اساسی طرح جامع شهر قم | با قسمتی از طرح پیشنهادی از محل حرم تا میدان شاهزاده احمد بن قاسم (ع) با طراحی شهری مناسب و تا تأکید بر مسیر پیاده موافقت شد. |
| ۵ | ۱۳۷۸/۸/۱۰ | تصویب مواردی جهت جلوگیری از معضلات ناشی از پایین تر بودن جمعیت واقعی شهرها از جمعیت پیش بینی شده در طرح‌های جامع و هادی | دستگاه‌های ذی ربط موظف اند برای ارتقاء کیفیت و شرایط زندگی در محله‌های مرکزی و قدیمی شهرها و پس از تعیین حدود مناطق مشمول بهسازی، بازسازی و نوسازی در طرح جامع شهری، بلافاصله طرح‌های تفصیلی موضعی و طراحی شهری این مناطق را با حفظ هویت و رعایت اصول معماری و شهرسازی بومی شهر تهیه و به تصویب کمیسیون ماده ۵ استان مربوطه برسانند. |
| ۶ | ۱۳۸۲/۱۰/۲۹ | مصوبه طرح ویژه شهر بم | مشاورین طراحی شهری در کنار مشاور طرح جامع تعیین و معرفی شوند. |
| ۷ | ۱۳۸۳/۷/۲۷ | مصوبه طرح جامع شهر ماکو | تهیه طرح‌هایی در زمینه طراحی شهری در جهت بهبود سیما و منظر پیش‌بینی تأسیسات لازم جهت حفظ گردشگر باتوجه به عبور گردشگران از منطقه به دلیل وجود جاذبه‌های طبیعی، تاریخی و با ارزش در شهر |
| ۸ | ۱۳۸۴/۴/۱۳ | صورت‌جلسه موضوع اراضی عباس‌آباد تهران | شورایی جهت راهبری طرح تفصیلی، طراحی شهری و طراحی معماری زیر نظر دبیرخانه شورای عالی تشکیل و هدایت اینگونه طرح‌ها با نظر شورا قابل انجام خواهد بود. |
| ۹ | ۱۳۸۴/۱۲/۱۵ | صورت جلسه مغایرت اساسی طرح تفصیلی با طرح جامع شهر ارومیه | باتوجه به تمات معماری ناشی از افزایش تراکم و با لحاظ حفظ حریم و سیما و منظر شهری، محورهای اصلی (مانند لبه شهر) جایی که نیازمند طراحی شهری است با تهیه طرح در مقیاس مذکور و تصویب کمیسیون ماده ۵ اقدام گردد. |
| ۱۰ | ۱۳۸۵/۷/۱۰ | صورت جلسه مغایرت اساسی طرح تفصیلی با طرح جامع شهر بیرجند | نقشه‌های تفصیلی و طراحی شهری اراضی الحاق شده، هماهنگ با بافت مسکونی و تاریخی و فرهنگی موجود شهر تهیه گردد. |
| ۱۱ | ۱۳۸۷/۷/۱۵ | طرح جامع شهرهای آبادان و خرمشهر | ساماندهی حاشیه رودخانه‌های بهمینشیر، کارون و کانال عضدی با انجام پروژه‌های طراحی شهری |

استفاده از عبارت «فضای شهری» به‌عنوان مهم‌ترین و کلیدی‌ترین عبارت در حوزه مفهومی طراحی شهری نیز تنها دو بار در میان مصوبات شورا در بازه زمانی یادشده به چشم می‌خورد. در اولین استعمال، طی مصوبه‌ای در مردادماه ۱۳۸۷، ضمن تعریف سندی با عنوان «طرح طراحی فضای شهری» تعریف نسبتاً جامعی از آن ارائه شده است: «طراحی فضای شهری عبارت است از طرحی که برای ساماندهی به عرصه‌های عمومی شهری شامل محورها(خیابان‌ها، میدان، کوچه) پهنه‌ها و بافت‌های اصیل، ارزشمند و خاطره‌انگیز به‌منظور احیاء و ارتقاء کیفی محیط و تداوم معماری ارزشمند فرهنگی تاریخی و بروز تعاملات اجتماعی و تنظیم جریان حیات مدنی مبتنی بر اصالت‌ها و ارزش‌های فرهنگی_طبیعی و تاریخی تهیه شود».

در سال‌های اخیر نیز تصویب مجموعه «ضوابط و مقررات ارتقاء کیفی سیما و منظر شهری» در آذرماه ۱۳۸۷ که به تصویب «سند جامع ارتقای کیفی سیما و منظر شهر» در آذر ۱۳۹۱ منجر شد، از مصوبات مهم شورای عالی شهرسازی و معماری در ارتباط با طراحی شهری به شمار رفته و می‌تواند نشان‌دهنده بازنگری رویکرد شورا به مفاهیم تخصصی حوزه طراحی شهری و جایگاه این رشته در اسناد هدایت توسعه شهری باشد.

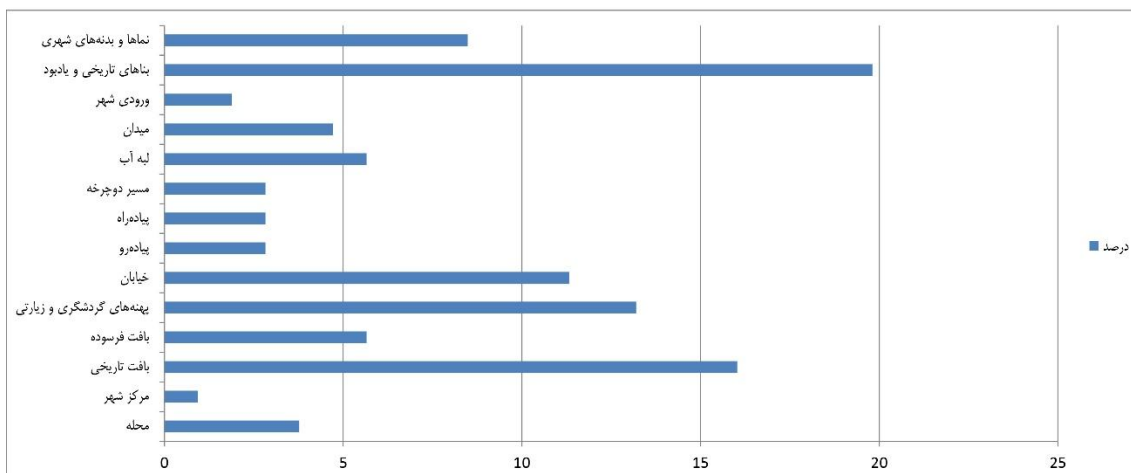
همچنین مرور مصوبات در بازه زمانی یاد شده (۱۳۴۳ تا ۱۳۹۵)، نشان می‌دهد «طرح جامع» با حدود ۵۰ درصد تخصیص، مهم‌ترین سندی بوده است که در خلال بررسی و تصویب آن، به مسائل مرتبط با طراحی شهری پرداخته شده است. بررسی طرح‌های جامع در مجموع نیز درصد قابل توجهی از مصوبات شورا را به خود اختصاص می‌دهد. پس از آن به لحاظ آماری، موضوعات مرتبط با طراحی شهری به ترتیب در قالب «طرح‌های موضعی - موضوعی» و «طرح‌های ویژه توسعه» (طرح‌های بهسازی، نوسازی و ...)، مورد اشاره و تأکید قرار گرفته است.

در میان موضوعات مرتبط با طراحی شهری که در متن مصوبات شورا، مورد تأکید یا توصیه و یا اشاره واقع شده‌اند، پس از تحلیل داده‌ها و فرآیندی که در بخش قبل و در قالب جدول شماره ۲ به آن اشاره شد، «طراحی پهنه‌ها و محورها با هدف توسعه گردشگری»، «توجه به بافت‌ها و بناهای تاریخی» و «طراحی منظر شهری» بیشترین موضوعات مورد توجه بوده‌اند. در این میان به موضوعات «تقویت نشانه‌ها در طراحی»، «توجه به مقیاس انسانی» و نیز «توجه به خاطرات جمعی مشترک در طراحی»، توجه کمتری شده است. در نمودار شماره یک سهم توجه به موضوعات طراحی شهری در میان مصوبات شورا نشان داده شده است.



شکل ۱- نمودار میزان توجه به موضوعات طراحی شهری در میان مصوبات مرتبط

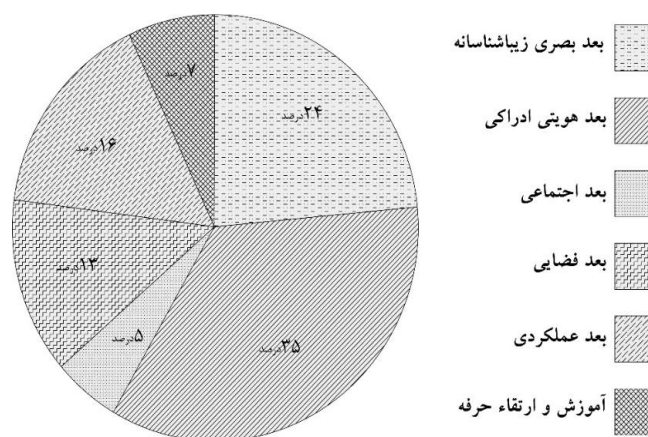
در بین مواضع طراحی شهری که در متن مصوبات شورا مورد تأکید، توصیه یا اشاره واقع شده‌اند، نیز پس از طی فرآیندی که در قسمت قبلی مقاله به آن اشاره شد و نیز تحلیل داده‌ها، «بناهای تاریخی و یادبود» بیشتر از سایر مواضع شهری در معرض توجه و تأکید بوده‌اند. پس از آن، بیشترین اشاره به «بافت‌های تاریخی» و «پهنه‌های گردشگری و زیارتی» بوده است. «مرکز شهر» و «ورودی شهر» کمترین میزان تکرار را در میان مصوبات مرتبط با طراحی شهری داشته‌اند. در دسته‌بندی مواضع طراحی شهری نیز در مجموع، پهنه‌های شهری بیشتر از فضاهای شهری و عناصر و اجزاء شهری مورد توجه بوده‌اند. در نمودار شکل شماره ۲ می‌توان میزان تکرار اشاره به هر یک از مواضع شهری مورد هدف را مشاهده نمود.



شکل ۲- میزان توجه به هر یک از مواضع شهری هدف در مصوبات مرتبط با طراحی شهری

تحلیل یافته‌ها

پس از تفکیک و دسته‌بندی موضوعات طراحی شهری مورد توجه در شش دسته اصلی مشاهده می‌شود بیشترین تأکید در میان مصوبات، ابتدا بر بعد «هویتی - ادراکی» و پس از آن بعد «بصری - زیبایی‌شناسانه» طراحی شهری بوده است. نمودار شماره ۳، درصد توجه به هر کدام از موضوعات طراحی شهری در مصوبات را نشان می‌دهد. به نظر می‌رسد قرار گرفتن «بعد بصری - زیباشناسانه» در اولویت توجهات موضوعی طراحی شهری در مصوبات شورا، ناظر به تقدم زمانی «سنت بصری» در دانش طراحی شهری باشد. همان‌گونه که کرمونا و همکارانش نیز در کتاب خود به آن اشاره دارند (Carmona et al, 2003). اما این سنت در دنیا، رویکردی ابتدایی و حداقلی به طراحی شهری بوده و به مرور زمان جای خود را به «سنت اجتماعی» و پس از آن «سنت مکان‌سازی» داده است.



شکل ۳- نمودار سهم توجه به ابعاد طراحی شهری در مصوبات مرتبط

سهم بسیار اندک «بعد اجتماعی» (۵ درصد) در میان مصوبات، با توجه به تأکید بر اهمیت آن در پژوهش‌های سال‌های اخیر در دنیا و رویکردهای رایج «مردمی و رفتاری» در طراحی شهری، قابل تأمل است. به نظر می‌رسد عبور از «سنت بصری» و حتی «سنت اجتماعی» و توجه به رویکرد «مکان‌سازی» که با خود ابعاد اجتماعی، مردمی و نیز هویتی را داراست، به منظور ارتقاء و معاصرسازی خاستگاه‌های توجه شورا به مقولات طراحی شهری لازم است. کم‌توجهی به فضاهای شهری در مقیاس‌های مختلف نیز، یکی از خلأهایی است که در توجه به موضوع‌های طراحی شهری در متن مصوبات شورا، قابل تأمل است. با توجه به آن که «فضای شهری» مهم‌ترین عرصه مورد دغدغه در دانش طراحی شهری است، تعیین جایگاه قانونی توجه به طرح‌های سامان‌دهی این فضاها، می‌تواند راهگشای عملیاتی‌شدن این‌گونه طرح‌ها باشد.

در مرور مصوبه‌ها، خلأ آشکار دیگر، کمبود توجه به طرح‌های موضوعی - موضعی به عنوان مهم‌ترین سند هدایت و بستر اجرایی طراحی شهری است. مرور مصوبات نشان می‌دهد، اندک موارد توجه و اشاره به «طراحی شهری» در حاشیه بررسی و تصویب طرح‌های جامع و تفصیلی بوده و طرح‌های موضوعی - موضعی سهم اندکی از بررسی و تصویب در این نهاد را داشته‌اند. وجود و تصویب اسناد بالادست در سطح شورای عالی به منظور تهیه چنین طرح‌هایی در «مقیاس میانی» در لایه‌های پایین‌تر نظام تصمیم‌گیری ضروری به نظری می‌رسد.

نتیجه‌گیری

در این مقاله، با هدف بررسی میزان توجه به دانش و حرفه «طراحی شهری» در قوانین شهرسازی ایران به مرور مصوبات شورای عالی شهرسازی و معماری ایران پرداخته شد. به کمک روش تحلیل محتوا، مصوبات این شورا در بازه زمانی ۱۳۴۳ تا ۱۳۹۵ ه.ش. مورد بررسی قرار گرفت. هدف از این بررسی یافتن موضوعات طراحی شهری مورد تأکید و میزان توجه به هر یک از ابعاد طراحی شهری بود. یافتن مهم‌ترین مواضع مورد توجه و تأکید این مصوبه‌ها نیز از اهداف ضمنی این مرور محتوایی بود. تحلیل داده‌ها نشان‌دهنده سهم بسیار اندک (حدود ۴ درصد) توجه به طراحی شهری در میان مصوبات شورا است. استفاده محدود از عبارت «طراحی شهری» و کلیدواژه‌های مستقیم آن در میان متن مصوبات شورا مؤید این مطلب است. در مرور مصوبات مرتبط با طراحی شهری، ۳۴ موضوع اصلی شناسایی شد که در میان آن‌ها موضوعات «طراحی پهنه‌ها و محورها با هدف توسعه گردشگری»، «توجه به بافت‌ها و بناهای تاریخی» و «طراحی منظر شهری» بیشترین سهم تکرار و توجه را داشته‌اند. در رویکرد تفکیکی به ابعاد طراحی شهری و دسته‌بندی موضوعات طراحی شهری در قالب این ابعاد نیز، بعد «هویتی - ادراکی» و «بصری - زیباشناسانه»، مهم‌ترین ابعاد مورد توجه در متن مصوبات یادشده بوده‌اند. همچنین در بین ۱۴ موضع شهری شناسایی شده، «بافت‌های تاریخی» و «پهنه‌های گردشگری و زیارتی»، بیشتر از سایر مواضع شهری مورد هدف تصویب اسناد و ضوابط و مقررات طراحی شهری بوده‌اند. کم‌توجهی به «سنت مکان‌سازیدر مجموع، سیر جهت‌گیری شورای عالی شهرسازی و معماری ایران به دانش و حرفه «طراحی شهری» اگرچه رو به رشد بوده و تخصصی‌تر شده است، اما کماکان توجه به مباحث این حوزه، به خصوص رویکرد «سنت مکان‌سازی» در اولویت‌های توصیه و توجه مصوبات شهرسازی قرار ندارد. به نظر می‌رسد، دستیابی به جایگاه واقعی «طراحی شهری» در حوزه سیاست‌گذاری و پس از آن در حوزه «حرفه» و «عمل» در کشور، نیازمند توجه و اهتمام جدی‌تر مدیران و دست‌اندرکاران قانون‌گذاری کشور در سطوح ملی است.

منابع و مأخذ

- بحرینی، سیدحسین و امین‌زاده، بهناز (۱۳۸۵). طراحی شهری در ایران؛ نگرشی نو. نشریه علمی- پژوهشی هنرهای زیبا، ۲۶، ۱۳-۲۶.
- بنکدار، احمد، قزایی، فریبا و ناصر برک‌پور. (۱۳۹۱). بررسی تطبیقی جایگاه استاد طراحی شهری در نظام برنامه‌ریزی ایران و انگلستان. نشریه علمی- پژوهشی نامه معماری و شهرسازی، ۴ (۸)، ۱۴۷-۱۶۷.
- بهزادفر، مصطفی. (۱۳۸۱). مفهوم طراحی شهری و انگاره‌های قطعیت‌گرا، فصلنامه مدیریت شهری، ۳ (۹)، ۱۶-۲۷.
- پاکزاد، جهان‌شاه. (۱۳۸۱). کیفیت محیط شهری، مطالبه معوقه شهروندان. فصلنامه مدیریت شهری، ۳ (۹)، ۶-۱۵.
- ذکاوت، کامران. (۱۳۸۱). طراحی شهری و تأکیدهای محتوایی در نظام هدایت. فصلنامه مدیریت شهری، ۳ (۹)، ۲۸-۴۳.
- سلطانی آزاد، فرهاد. (۱۳۸۱). طراحی شهری و جایگاه آن در سلسله‌مراتب طرح‌های توسعه شهری. فصلنامه مدیریت شهری، ۳ (۹)، ۴۴-۵۳.
- عباس‌زادگان، مصطفی، بهزادفر، مصطفی و نینا الوندی‌پور. (۱۳۹۲). کاربست سیاست‌های طراحی محور در فرآیند چارچوب توسعه اجتماعات محلی. نشریه انجمن علمی معماری و شهرسازی ایران، ۶، ۴۹-۵۹.
- کوان، رابرت، ۱۳۸۵، اسناد هدایت طراحی شهری. ترجمه گورش گلکار و سولماز حسینیون. تهران: انتشارات اسلیمی.
- گلکار، کورش. (۱۳۸۶). طراحی شهری در عمل؛ الگویی برای هدایت و کنترل چندسطحی در طراحی شهری. فصلنامه آبادی، ۲۱، ۳۰-۳۷.
- گلکار، کورش. (۱۳۸۷). کند و کاوی در تعریف طراحی شهری. تهران: انتشارات مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران.
- گلکار، کورش. (۱۳۸۸). طراحی شهری سیاست‌گذار و طراحی شهری طرح‌ریز؛ الگوهای عملیاتی برای تدوین ابزارهای هدایت و کنترل در ایران. فصلنامه علمی- پژوهشی صفا، ۴۶، ۵۱-۶۶.
- لنگ، جان. (۱۳۸۷). طراحی شهری؛ گونه‌شناسی، رویه‌ها و طرح‌ها. ترجمه سید حسین بحرینی. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- وطن‌خواهی، محسن و اقوامی مقدم، عارف. (۱۳۹۳). مجموعه مصوبات شورای عالی شهرسازی و معماری ایران (از بدو تأسیس تا پایان سال ۱۳۹۲). تهران: انتشارات آزادپیما.
- Bacon, E.N. (1963). Urban Design as a Force in Comprehensive Planning. *Journal of The American Planning Association*, 29 (1), 2-8.
- Carmona, M. (1996) Controlling Urban Design, Part1: A Possible Renaissance. *Journal of Urban Design*, (1)
- Carmona, M. Punter, J. & Chapman, D. (2002). *From Design Policy to Design Quality; The Treatment of Design in Community Strategies, Local Development Frameworks and Action Plans*. London: Thomas Telford Ltd.
- Carmona, M., Heath, T., Oc, T. & Tiesdell, S. (2003). *Public Places - Urban Space: The Dimensions of Urban Design*. The Architectural Press: Oxford.
- Cowan, R. (2005). *The Dictionary of Urbanism*. Tisbury: Streetwise Press.
- DETR & CABE. (2000). *By Design, Urban Design in the Planning System: Towards Better Practice*. London: Thomas Telford.
- Punter, J. & Carmona, M. (1997). *Design Dimension of Planning Theory, Content and Best Practice for Design Policies*. London: Taylor & Francis Pub.
- Punter, J. (1999) *Design Guidelines in American Cities; A Review of Design Policies and Guidance in Five West Coast Cities*. Liverpool: Liverpool University Press.